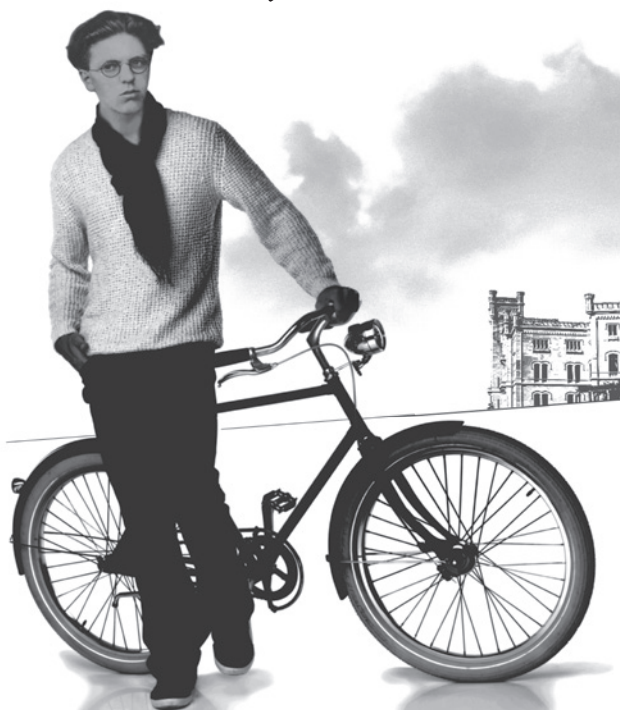


artsprehod



LITERARNE SLEDI SLOVENCEV V TRSTU

ArTSprehod

LITERARNE SLEDI SLOVENCEV V TRSTU

Uredil

Mitja Tretjak

Literarna besedila sta izbrala in uredila

Ksenija Majovski in Martin Lissiaich

Opisi poti so povzeti iz knjige

Erika Bezin in Poljanka Dolhar: Kako lep je Trst – prvi slovenski vodnik po Trstu in okolici (ZTT, 2011)

Fotografije

Damjan Balbi, Poljanka Dolhar, Mitja Tretjak,
Arhiv Dežele FJK (Alessandro Savella, Gabriele Crozzoli,
Maurizio Valdemarin)

Naslovnica je predelava grafične podobe projekta ArTSprehod
avtorja Andreja Pisanija.

Oblikovanje

Studio Link, Trst

Tisk

Grafica Goriziana, Gorica

Založilo

Založništvo tržaškega tiska
www.ztt-est.it

Za založbo

Martina Kafol

Trst, november 2014

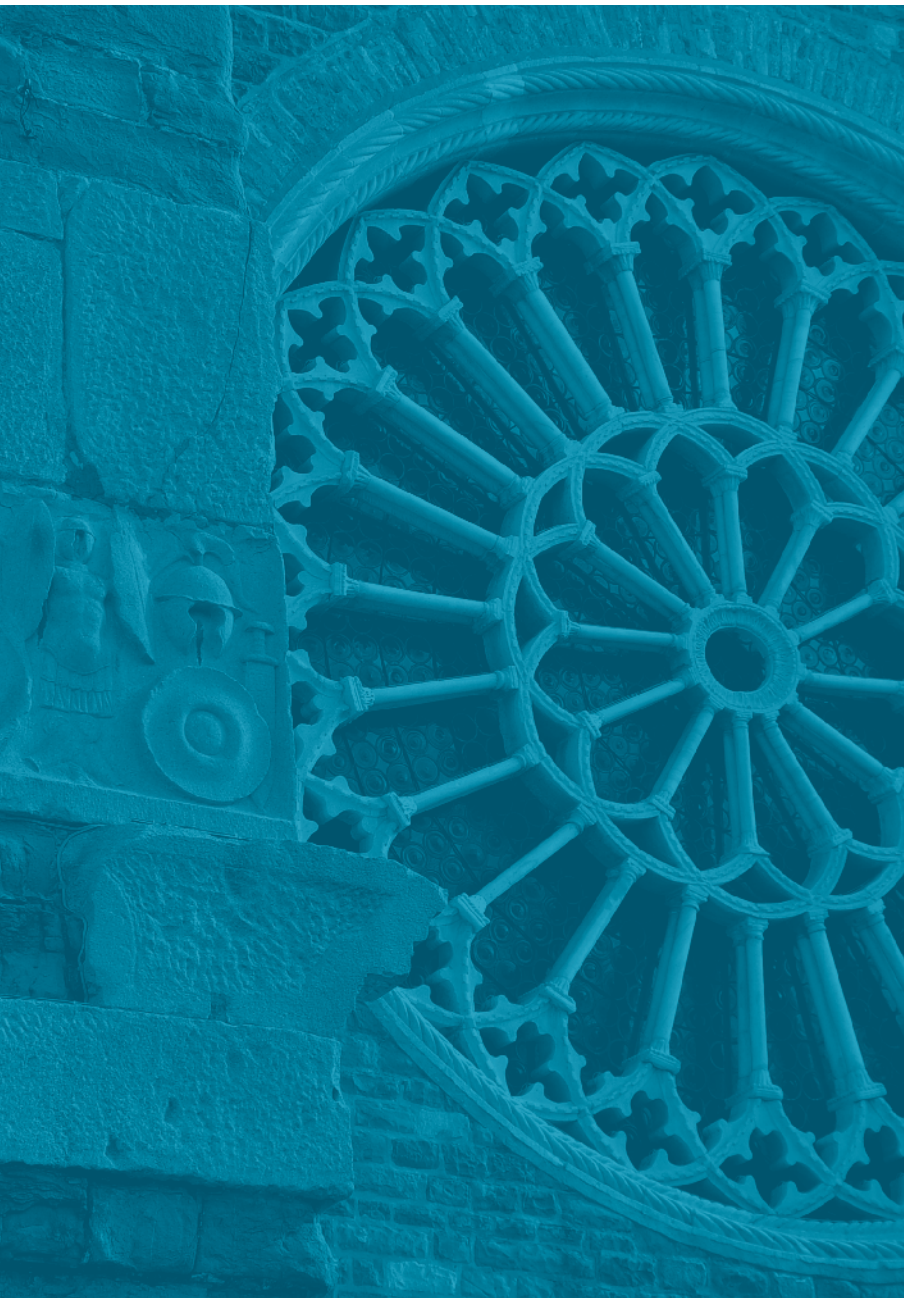
ArTSprehod je izšel s finančno podporo
Javne agencije za knjigo Republike Slovenije.



Zveza slovenskih kulturnih društev

Kazalo

Uvod	5
Zemljevid	6
1 Trg zedinjenja Italije / Veliki trg (Piazza dell'Unità d'Italia / Piazza grande)	8
2 Borzni trg (Piazza della Borsa)	12
3 Palača Marenzi	14
4 Zoisova palača, 5 jezuitski zavod in 6 Palača Bonomo	17
7 Katedrala sv. Justa	19
8 Trg sv. Antona Novega (Piazza Sant'Antonio Nuovo)	22
9 Rusi most – Ponteroš (Piazza Ponterosso)	24
10 Narodni dom	26
11 Trg Oberdan	29



Uvod

Že vrsto let se bolj zahtevni ali enostavno nekoliko bolj radovedni obiskovalci večkulturnih mest potikajo po turistično manj zanimivih pločnikih v iskanju sledov »pozabljenih« domačinov. V družbi vodnika ali vodiča si tako ogledujejo palače brez spominskih tabel, tu pa tam zaidejo v zakotnejše ulice ali na znanih trgih prisluhnejo zamolčanim zgodbam. Trst v tem ni nobena izjema, saj lahko že dolgo spoznavamo njegove različne obraze na tematskih poteh, ki dišijo po kavi ali vinu, pripovedujejo zgodbo o nekdanjih močnih verskih skupnostih ali razkrivajo, kako so mesto doživljali književniki svetovnega formata, kot so Joyce, Svevo, Saba in Tomizza. Poti se mimo arheoloških najdišč in secesijskih palač vijejo od srednjeveškega griča do terezijanskega nabrežja, občasno se spustijo tudi v skrivnostno podzemlje. Obstaja pa tudi *slovenska pot* po mestu, na katero je opozoril izjemno uspešen vodnik *Kako lep je Trst* (ZTT, 2011). Septembra 2013 je v okviru večdnevne prireditve Slofest nastal še **ArTSprehod**, voden literarni sprehod po središču mesta, ki je nekaj mesecev kasneje ponovno zaživel v obliki multimedijske predstave ob slovenskem kulturnem prazniku. Odrska postavitev tega iskanja in potrjevanja slovenske prisotnosti v tržaškem središču s pomočjo literature je doživela velik uspeh, zato je bila odločitev za izdajo *ArTSprehoda* v knjižni obliki tako rekoč naravna. Publikacija je majhen, a zato nič manj pomemben doprinos k poskusu dopolnjevanja topografije krajev memorije tržaških Slovencev – predvsem tistih krajev, ki so svoj prostor našli tudi v slovenski književnosti. Čeprav drobna, je pričujoča knjižica pomembna ne le za tiste, ki boste v njej spoznali nekatere zgodbe prevečkrat prezrtih neitalijanskih prebivalcev Trsta, ampak tudi za slovensko narodno skupnost v mestu, ki danes, verjetno še bolj kot nekoč, potrebuje takšne simbolne potrditve in referenčne točke zato, da še naprej goji in razvija svojo lastno identiteto.



1 Trg zedinjenja Italije / Veliki trg

(Piazza dell'Unità d'Italia / Piazza grande)

Osrednja palača, ki na tem prostranem trgu pritegne našo pozornost, je županstvo – **palača Občine Trst**, iz katere se dviga mogočen stolp z mestno uro in zvonom, na katerega bijeta ure **Mihec in Jakec**. Na trgu, ki je bil nekoč pol manjši od današnjega, je ob danes porušenih mestnih vratih stala **Locanda Grande**. V tem gostišču je bila leta 1861 ustanovljena **Slavjanska narodna čitalnica**, prva slovanska čitalnica v avstrijskem cesarstvu. Privoščite si postanek v enem od barov in kavarn s pogledom na trg in zaliv, ali pa se sprehodite do **pomola Audace**, bivšega **pomola San Carlo**, po katerem je **pesnik Dragotin Kette**, ki je služil vojaščino v mestu, poimenoval ljubezenski cikel.

• Blag veter, ki prihaja z morja, in sonce, ki sveti v moj hrbet, mi za trenutek vzbudita neoprijemljivo radost. Stopam ob kavarnicah in trgovinah. *Mariooo, una birra*. Tako zgodaj? *Elvira, Elvira! Attenzione, Pardon, Kako pridemo do Godine? Giannina, prendi la borsa, No, non così, Ajde Stevo, nači ćemo neki posao*. Zvok skodelic in kozarcev se zli-va in preli-va z vzkliki ljudi in v mešanici njihovih besed in jezikov. Še naprej iščem sonce, ki mu visoke mestne hiše občasno zastirajo pot. Žena zapoje v stanovanju, skozi odprto okno jo slišim: *E se domani io non potessi rivedere teee*. Mina, stara pesem, pomislim in prečkam ulico, kjer me na drugi strani znova segreje sonce.

Ljudje hodijo ob meni navzgor in njihovi obrazi se bleščijo v soncu. Oglati so, *buon giorno, signora*, mehki, drobni in čokati. *Bella giornata, vero?* Ja, lep dan. Povečini stari, ker je mladina že v šolskih klopeh. *E il lavoro chi ce lo da?* In delo? Kdo mi ga bo dal? Zamišljeni, tihi, z gnevom in veseljem v očeh, z jezo, s spravljenimi in prijaznimi čustvi



■ Vodnjak štirih celin: ob njegovi postavitvi l. 1751 Avstralije še niso poznali.

okrog njihovih ustnic, *ti voglio bene*, rad te imam, z upognjenimi hrbti in ponosnimi prsi, *E prova! Prova, dai!* No daj, samo poskusi.

Na pločniku pred seboj opazim svojo senco. Dolga in ozka se zvija med nogami ljudi, ki stopajo po ulici navzgor, vse do križišča, kjer zavijem na ulico, ki pelje proti Velikemu trgu in kjer izgine v jutranjem hladu starih mestnih stavb. *Adijo, mulo. Filip! Filip!*

Ozrem se proti ozki ulici, da vidim, ali ne kličejo resnično mojega starega Filipa iz zavetišča. Ne vidim ga. *Filiiip?! Lahko bi ga povabil na kavo, na slaščico, toliko da nekaj zaužije. Ne vidim ga.*

Iz starega mestnega jedra zavijem na prostrani Veliki trg, ki se odpre proti morju, kakor neobvladljiva praznina, ki jo moje oči požirajo, vse dokler je povsem ne pogoltnejo. Zajamem zrak in ga zadržim v sebi. Z naglimi koraki prečkam široko kamnito polje trga. Opazim pse, ki se podijo med redkimi ljudmi, vidim, kako se ljudje ozirajo proti morju, na robu katerega se dvigujejo zasneženi vrhovi. Zdi se, kakor da so prebili gladino temnega morja in da se bodo vsak čas znova potopili vanjo. Ne zdržim lepote gora in morja ter očarljive praznine, ki se bo vsak trenutek spremenila v resničnost.

Marko Sosič, *Ki od daleč prihajaš v mojo bližino*, Študentska založba, 2012

NA MOLU SAN CARLO

*Kakor labud belogrudi počasi
plove moj čoln po gladini morjá,
tiho se koplje v šumečih vodicaĥ,
v blaženstvu koplje se duša mojă.*

*»Čudež si, ljubica, ti naredila,
smrt ti od mene pahnila si;
zopet si nade mi v srcu prižgala,
zopet življenje vanj dahnila si.*

*Jaz sem umrl. Oj dekle, pomisli:
moje široko razprte oči
videle niso nebeškega sonca,
sladkih ni čulo uho melodij.*

*V moje srce se iz nežnega loka
ostro puščica izprožila ni;
zame ni pomlad na licih vzcvetela,
grud se deviška izožila ni.*

*Okamenel sem klečal pred oltarjem,
ki ga krasil kamenit je idol;
molil sem krasno, a hladno obličje,
molil celo kameniti prestol.*

*Menil sem pa, da ta hladna devica
roke na prsih razkrižala bo,
z mehkim nasmehom se, milim pogledom,
vernemu slugi približala bo.*

*In šele ti...« Toda nisem ji mogel
praviti dalje historije te;
smeh je ušel pri očeh nagajivih,
smeh ji ušel skozi ustne sladké.*

*In zasmejalo se morje prostrano
in zasmejal se je lahni zefir
in zasmejale se drobne zvezdice
v tihi, neskončni, brezdanji večer.*

*Toda zaprl sem ji ustnice zlobne,
s strastnim poljubom zaprl sem jih...
Čolnič hiti ko labud belogrudi,
vetrc objema nas lahen in tih.*

Dragotin Kette, *Na molu San Carlo*, Zbrana dela, 1. knjiga, DZS, 1976

2 Borzni trg

(Piazza della Borsa)

Na trgu stoji **palača Tergesteo** s prehodom – Galerijo Tergesteo, v njej so leta 1848 člani **Slavjanskega društva** najeli prostore, v katerih je razcvetelo bogato društveno delovanje. Omembe vredna je nedvomno tudi **hiša Bartoli** iz leta 1905, lep primer tržaškega secesijskega sloga, delo slovenskega arhitekta Maksa Fabianija.

V sosednji ulici Cassa di Risparmio se nahaja priljubljen **Buffet da Pepi**, kjer vas postrežejo z okusnimi tržaškimi mesnimi specialitetami. Lastnik lokala je bil **Pepi Tomažič, oče slovenskega narodnega heroja Pina (Pinko) in Danice Tomažič, poročene Vuk**.

• V romanu *Gli sposi di via Rossetti – Mladoporočenca z ulice Rossetti* je istrski pisatelj Fulvio Tomizza naslikal portret slovenske skupnosti v Italiji v mračnih letih fašizma. Glavna junaka sta mlada Slovenca **Danica Tomažič** in **Stanko Vuk**.

Primer Dani in Stanka Vuka se ne omejuje samo na njuno žalostno zgodbo, ima tudi politično, socialno in geografsko ozadje; poleg njih dveh v zgodbi nastopajo osebe v pomembnih in manj pomembnih vlogah, ki so bile zame pogostokrat prav tako privlačne. Vzbujale so mi zanimanje, ki je vse bolj obetalo, da se bo krog vpletenih še razširil. Pripoved ne povleče bralca, če se njeni junaki ne odzivajo središču in če nas tudi oni sami ne zadenejo v našem bistvu. Hitro sem ugotovil, da je bila Dani Tomažič sestra Pina Tomažiča, glavnega obtoženca na procesu pred Posebnim sodiščem, kjer je bil obsojen na smrt, proces pa je dobil po njem ime. Njegov svak Stanko je bil obsojen na petnajst let zapora. Oče Dani in Pina, ki so ga ljudje poznali skorajda samo po imenu »Pepi Ščavo«, je bil lastnik enega najbolj znanih bifejev, kjer so vsakemu izmed nas že kdaj postregli. Mestni bonvivani, ki njego-



■ Stara Borzna palača je danes sedež tržaške Trgovinske zbornice.

ve družinske tragedije ne poznajo, so s posmehom in spoštovanjem prevedli njegov vzdevek v »Giuseppe lo Sloveno«. Tudi ne vedo, da je dobri stari Pepi umrl med bombardiranjem junija 1944 prav v ulici Rossetti, natanko tri mesece po uboju hčere in zeta. A še bolj bi jih presenetilo odkritje, ob katerem sem si tudi sam šele kasneje ustvaril mnenje o njem: prodajalec hrenovk in svinjine z zeljem je pisal pesmi. (...)

Mati obeh Tomažičev je še skoraj kot otrok prišla v Trst in si našla delo pri neki družini mesarjev na trgu Venezia ob obali. Tu je spoznala trinajst let starejšega Pepija, ki je prav tako prišel s Krasa v mesto, le malo bolj iz notranjosti, z gričev okrog Snežnika. Pod Avstrijo so se mnogi slovenski fantje zaposlili v mestu kot peki, a njihova poglavitna zaposlitev je bilo raznašanje kruha po hišah. Toda Tomažič je čez čas zamenjal zaposlitev in ob tej priliki zadel terno: potem ko se je udingal v nekaj barih, najprej na trgu Venezia, je nazadnje kupil lokal na ulici Cassa di Risparmio. Lastnik Giuseppe Klanzič, pravi »Pepi Ščavo«, je skupaj z lokalom predal še drugemu slovenskemu Jožetu vzdevek, ki ni bil posebno prijazen in preveč domač, podoben krepkemu prijateljskemu zamahu čez hrbet.

Fulvio Tomizza, *Mladoporočenca z ulice Rossetti*, Celjska Mohorjeva družba, 2013

3 Palača Marenzi

Škozi prehod Portizza vstopimo v Geto, nekdanjo judovsko četrt, ki je ohranila vsaj del nekdanjega čara. V neposredni bližini, na vogalu ulic dei Rettori in Malcanton, stoji **palača Marenzi**, v kateri je v 17. stoletju živel plemkinja Maria Isabella Marenzi. Ta si je s svojo materjo, baronico Ester Maksimiliano Coraduzzi dopisovala v slovenščini, o čemer pričajo številni pisni viri.

• *Tržaški pisatelj Alojz Rebula je leta 1972 v svojem prispevku Palača Marenzi – oktober 1686, objavljenem v tržaški reviji Zaliv, zapisal:*

»Trst pred sto in sto in še sto leti.

Sto let pred francosko revolucijo.

Napišimo letnico: 1686.

Dodamo mesec in dan: 28. oktober 1686.

Plača Marenzi v Via Dei Rettori.

Škoda, da ne vemo tudi za uro, ko sredi baročnega okrasja te patrijske hiše seda mlada grofica k mizi, da bi napisala pismo.

Ime ji je Maria Isabella Marenzi. Rodila se je v Ljubljani, kot potomka baronske rodbine Coraduza, preživela mladost v gradiču Hallerstein – Koča vas pri Cerknici na Notranjskem in se potem od tam preselila v Trst kot žena grofa Lodovica Antonia Marenzija. (...)

Pismo, h kateremu je mlada grofica sedla, ni poslovnega značaja.

To je preprosto pismo hčere materi.

Maria Isabella ga namreč misli napisati svoji rodni materi, baronici Ester Maksimiliani Coraduza. (...)

In ko pomoči pero v črnilnik, hoče v svoji kultivirani čitljivi pisavi spregovoriti z daljno materjo o stvareh njenega malega družinskega sveta. (...)



■ *Pisma, ki sta si jih v 17. stoletju pošiljali Maria Isabella Marenzi in njena mama dokazujejo, da so tudi tržaški plemiči uporabljali slovenski jezik.*

Ne v italijanščini, v jeziku svojega grofovskega moža.

Ne v nemščini, v jeziku cesarstva, ki je ena od njegovih provincialnih fevdalnih opornic.

Vse to ta dvajsetletna grofica pove v jeziku srca, v edinem, s katerim – edina možna psihološka razlaga! – lahko spregovori z materjo iz intimnosti svoje biti – v slovenščini...

V slovenščini, ki jo je prinesla iz svoje notranjske mladosti, a ki ji, priseljena Tržačanka, že primešava kakšen primorski *ma*.«

Vašegnada,

cartana luba moja gospa mate! Sem perjela Vašegnade pismo no use, kar so me poslale: Buh ta jim lonaj, kier usele nas oskerbé, njih dobrute mi jim na bomo nekele odvernile, (...) Mene je serce žau, de se Vašegnade žleht počutijo: Buh ta jim daj njih to lubo zdravje.

Jest no muj gospud jeno use v hiše se na moremo zadoste prečudet, de vino jim je taku žleht peršlu, zakaj use v hiše so ga videle no tude pokusele, keder so ga možje noter v lodrice postavele iz eniga pouheniga soda, kjer je bilu čisto no lejpe farbe koker zlatu, da ga belu lepu videt. Moj gospud prave, de ni mogoče drugo, ampak de so tovarnike kako šelmaria storilo, zakaj to vino je to narbule iz naše mandrije, (...) Muj gospud je hotu poslat tistega Jožefovega, ale mene jeno usem v

hiše se nam je zdelo veliko boljše to naše domače koker Jožefavo, toku sem prosila gospoda, da jim je našega poslau. Lubezniva moja gospa mate, oni morejo dobro vedet, da be jest na bila toku naspametna, da be jim poslala tako žleht vino, zakaj vem, kaj tovarnike košajo; ono ni drugo, ampak tovarnike so ga skazile. (...) Menih' svetiga Francesca so tude gore skočile za *cens* ot hiše; muj gospud brane bol kar mo je narveč mogoče, več koker be bila negova ta pravda; skoraj se bo vedelo ene konec, kar bo pravica storila, ale treba doste špendat, zakaj obedne na stori zastonj. (...)

Muj gospud je pustu čakati en dan več tlačana zategavola, kjer ni belu ribe. Nas je belu sram poslati ga prazniga, toku po velike sreče smo dobile te ribe od 3 sorte: zgoraj bodo nešle *girale*, na srede *varole*, spodaj pak *sfoje*, use dobro narejeno u marinade, ketere bodo za naša vola užile iz puteriham vina nartega bulega, kjer se zdaj u Terst prodajo. Druzega na vem, ampak iz mojem gospudam jeno iz usa moja družina se jim pohlevno perporočimo no jih kušnemo 1000 krat, ostanem Vašegnade.

P. P. Dobrotliva moja gospa mate, jest jih lepu prosem za eno malo prediva, zakaj moja družina nima kaj prest. Naj me pošlejo moja vretenca, jih prosem. (...)

Pokorno dejte
Maria Isabella Marenzi
Trieste, 11 Gennaio 1690

Slovenska plemiška pisma, ur. Pavle Merku, ZTT, 1980

4 Zoisova palača, 5 jezuitski zavod in 6 Palača Bonomo

Nedaleč, v Ul. delle Procurerie 6 stoji **Zoisova palača**, kjer se je 11. novembra 1747 rodil baron Žiga Zois. Bil je najbogatejši Slovenec svojega časa, podjetnik, razsvetljenec, naravoslovec, meceni in mentor.

Na vrhu stopnišča, ki se vzpenja nad Ulico del Teatro Romano stojita dve cerkvi: **bazilika sv. Silvestra** in **cerkev Marije Velike**. Levo stoji stavba, v kateri se je nahajal zavod za jezuite in njihove učence. V njem so uredili tudi **zapore**, v katerih so bili za časa fašizma in nacizma zaprti in mučeni mnogi Slovenci.

Povzpne se po Ul. della Cattedrale in nato zavijemo levo v Ul. del Castello, kjer stoji zapuščena **Palača Bonomo**. Na tem nekoč uglednem dvorcu se je izobraževal **Primož Trubar**, ki velja za očeta slovenske knjige.

• *Pisalo se je leto 1524. Šestnajstletni Primož Trubar, oče slovenske pisane besede, je prvič prestopil prag palače tržaškega škofa Pietra Bonoma in postal njegov učenec in pevec v zboru stolnice sv. Justa. V Trstu je v treh različnih obdobjih preživel približno sedem let, ki so bila temeljnega pomena za njegovo izobraževanje in kulturno rast. V času svojega bivanja je verjetno stanoval tudi v enem izmed samostanov, ki so stali na današnjem Trgu Hortis.*

Živo valovanje ljudstva je vrelo po vseh ulicah in trgih, med čebljanje laške govornice se je mešala trda domača v vseh narečjih in jo včasih skoraj preglasila. Primož, ki je bil že toliko let zdoma, je zmeraj z veseljem prisluškoval domači besedi; zaradi nje mu mesto ni bilo tako tuje kot Salzburg. Morje se mu ni priljubilo, rad je čutil trdna tla pod

nogami. Če hočeš morje ljubiti, se moraš ob njem roditi. Polja in gore, to je nekaj drugega, na to se lahko človek zmeraj zanese. Morje je nestanovitno in celo ljudem, ki so se mu čisto predali, zmeraj sovražno. Element, ki se mu je treba laskati. Primož je slišal, da se beneški dož vsako leto slovesno poroči z njim in ob tej priložnosti spusti v globino dragocen prstan. Zato je Benečanom naklonjeno, bogati jih. Če bi ne bilo Turkov, bi moč beneške republike neizmerno zrastle, raztegnila bi se morda celo čez cesarske dežele. Toda cesar se ne pusti strahovati prebivalcem z lagun in če bi ne bilo Turkov, bi ...

Primožu se je klobčič misli zamotaval, ni ga znal razrešiti. Čutil je, da je življenje mnogo bolj raznoliko in težko, kot je prav. Sicer pa v škofijski dvorec pljuska le kot valovi na položno obalo, potem ko se je njihova moč že zlomila. Komaj kdaj pa kdaj kane v mirne sobane vest iz velikega sveta, kjer se bijejo vojske in odloča usoda dežel. Tržaški vladika živi v svetu malih skrbi. Prizadeva si za uspeh svoje šole, v katerih razlaga modrece latinski, laški, nemški in včasih celo v domačem istrskem narečju, da bi bili vsem umljivi. Obupuje nad posvetnostjo svoje duhovščine in si hoče v svojih klerikih vzgojiti duhovnike, ki bodo dovolj učeni, pa tudi pobožni, da bodo mogli ljudstvu oznanjati evangelij. Primož čuti, kako mu je vladika v zadnjih letih preoral dušo in vsejal vanjo seme svoje učenosti, svojih življenjskih izkušenj in tudi svojih dvornov. Cerkev je treba izboljšati. Reformirati, pravi vladika. Proč z mlačnimi, lakomnimi in poželjivimi duhovniki! Proč z umazanimi kupčijami! Vladika ne pusti v svoji škofiji prodajati odpustkov. Ne dovoli zidati novih cerkva, ko so stare na pol prazne! Ne priznava zlaganih čudežev. Božja moč se lahko izpriča drugače, ne z zlagano hromoto in slepoto. Vladika ima prav!

Mimi Malenšek, *Plamenica: roman o Primožu Trubarju*, Nova revija, 2008

7 Katedrala sv. Justa

• Današnja katedrala je rezultat združitve dveh bazilik v 14. stoletju. Takrat so cerkvi iz 9. st. in iz 11. st. povezali s streho in novo fasado okrasili s čudovito gotsko rozeto, ki so jo izklesali iz belega kraškega kamna. Pročelje katedrale krasijo doprsni kipi treh škofov, eden izmed teh je Enea Silvio Piccolomini, bodoči papež Pij II., kateremu je tržaški pisatelj **Alojz Rebula** posvetil **roman *Zeleno izganstvo***.

V stolnici je, tako kot tudi v drugih mestnih cerkvah, v slovenščini pridigal **protestantski duhovnik Primož Trubar**. Pri sv. Justu so redno potekale **slovenske maše** vse do l. 1901, še danes pa se priložnostno odvijajo slovenska bogoslužja in koncerti.

Srednjeveški Trst, majhno, obzidano obmorsko mesto, ki se razprostira na pobočju griča Sv. Justa vse do morja. V 15. stoletju je postal njegov škof Enea Silvio Piccolomini. Ob škofu je glavni junak Rebulovega romana tudi kontovelski kaplan Tilen, ki se po vrnitvi s pogovora v škofovski palači razgleda po mestu ob vznožju Griča sv. Justa.

Ko je potem zapustil episkopij, je namesto navzdol, od koder je bil prišel, obrnil navkreber, proti Sv. Justu. Zaželel si je razgleda z vrha griča, ko da mu bo to pomagalo k odločitvi.

Njegovi kratki škornji so zakopali gor po kvadrnih laporja, razgretega od pripeke. Onkraj zidu je šla mimo češnja, milo je eksplodirala v škrlatno ozvezdje sadežev, vzvišena nad stoletno vojno in nad umirajočim Bizancem. S katedralske ploščadi se je vzdignila jata golobov, tudi v tem je bilo nekaj vzvišenega nad stoletjem, neka dobrotna univerzalnost v rezanju peruti na ozadju strme zelene stene Krasa. Na dnu ploščadi pa je zraslo pred njim, čista časnost, pročelje katedrale v svoji težki romanskosti, v svoji neometani puščobi, ki jo je oživljala edinole



■ Na levi strani katedrale je kapela z zakladnico, ki se ponaša z mojstrsko okovanimi železnimi vrati iz Krobe na Gorenjskem.

rozeta, radialno razcvetena v marmorne pestiče. Potlačen štirikoten stolp ob njej je dajal vtis starčevske sključenosti.

Tilen je podvalil na primerno lice enega od kapitelov nekdanje rimske bazilike, ki so se valjali med opečnatimi okruški in pasjimi otrebki, sedel nanj in izpil iz buče požirek.

Katedralski sklop se je dvigal pred njim v svoji surovi neometanosti, zidana snov, ne olajšana v višinski vzgon, ampak celo otežena v lapor in v vlago, v ilovico in korenine.

Pogled, ki mu je bil tuj.

Cerkev, ob kateri bi se počutil doma, bi morala biti drugačna, drugačna snova in drugačno nebo: s perutnicami iz skrl, v zelenih banderih lipe in v črni vihri škorcev, z vetrom od Nanosa skozi line fantovskega zvonika, z odmevi kraljevskih tožb iz glagolskega psalterija.

Obrnil se je.

Pod njim se je obzidje spuščalo z dvema divergentnima krakoma, objemalo gnečo mestnih streh, stolpov in stolpičev, in se spodaj ob morju spet združevalo. Tergeste, cula zidane drobovine, z grlom pri Sv. Justu.

Ob njegovih nogah zrcalne ploskve solin, ki so s pljuskanjem čez prekate zamočvirjale obalo.

Kako bi se počutil znotraj tega obzidja on, sin svobodne planote? Vprašanje ni bilo škofijska menza. Denar je bil zanj tako malo zani-

miv, da je tam v kontovelski prikleti polovico svojega vina iztočil zastonj. Vprašanje je bilo drugačno: ga ne bi znotraj tega obzidja udušilo, ujetega v njegove tesni, s smrdom po mačkah in po urinu? Ali pa to sploh ne bi bilo vprašanje, ko pa bi mu bilo treba samo stopiti skozi eno od mestnih vrat, pa bi bil sredi božje narave? Saj je cula iz kamenja bila videti kakor položena v zeleno, sredi vrtov in vinogradov, sredi oljk in platan.

To sicer ni bilo več rastlinstvo Krasa, a je bilo še zmerom rastlinstvo Slovenovih sinov, v njem hišice s slamnato streho in z železnimi križi na oknih, nad vsem pa iste vesoljne kraško-istrske lastovke s svojim milim velikopoteznim geometriziranjem.

V sami senci obzidja bi imel polja in imena slovenskega človeka, Korita in Podnarč, Krašno in Na šanci, Travnar ...

Če bi mu bilo v kuriji dolgčas, bi se zgubil tja med tiste ljudi, priskočil pri košnji ali pri trgatvi. Morda bi naletel na kakšnega fantiča, ki bi se dal naučiti pisanja in branja. Sicer pa novi škof ni bil videti ravno pustež, ki bi moral človeka s kakšnim pisarjenjem. Preveč je bil zvrnil iz najopojnejših kup življenja, od ženske do književnosti in do politike, da bi zdaj natepaval kakšno puščobo, tale škofič. Sicer se je zdelo, da mu nekdanje sladkosti ne gredo več tako v slast, a kljub temu je še ves dišal od tiste lukulske pojedine. A kar je bilo še važnejše – v Tergeste, v njegovo ribiško-štacunarsko zatohlost je prinašal veliki svet. Med tergestovskimi kleriki je bil Enej Silvij videti kakor orel sredi jate plešastih kur.

Alojz Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, Slovenska matica, 1981

8 Trg sv. Antona Novega (Piazza Sant'Antonio)

Zapustite grič sv. Justa po Ulici del Castello, nato zavijete desno v Ul. delle Monache in nadaljujete po Ul. Donota vse do Korza. Po Ul. Dante pridete do **Trga sv. Antona Novega**. Najveličastnejša stavba je mogočna neoklasicistična **cerkev sv. Antona Novega** (čeprav bodo vašo pozornost nedvomno pritegnile tudi belo-modre kupole srbsko-pravoslavne cerkve). V njej vsako nedeljo poteka **sveta maša v slovenščini**, pri kateri sodeluje slovenski cerkveni pevski zbor. V preteklosti pa žal ni bilo vedno tako. V obdobju fašizma, ko so bile slovenske maše prepovedane, so slovenski pevci prepevali slovenske melodije, a na latinska besedila. Že 12. septembra 1920 je med slovensko pridigo vdrla v cerkev tolpa škvadrstov in streljala na prisotne. Kaplana Franca Guština so aretirali kar na prižnici in ga odvedli na policijo.

■ Trg je z morjem povezan preko Velikega kanala. V njegovih vodah so se nekoč zrcalile trgovske jadrnice, dvizni mostovi in oboki cerkve sv. Antona Novega.



OBOKI

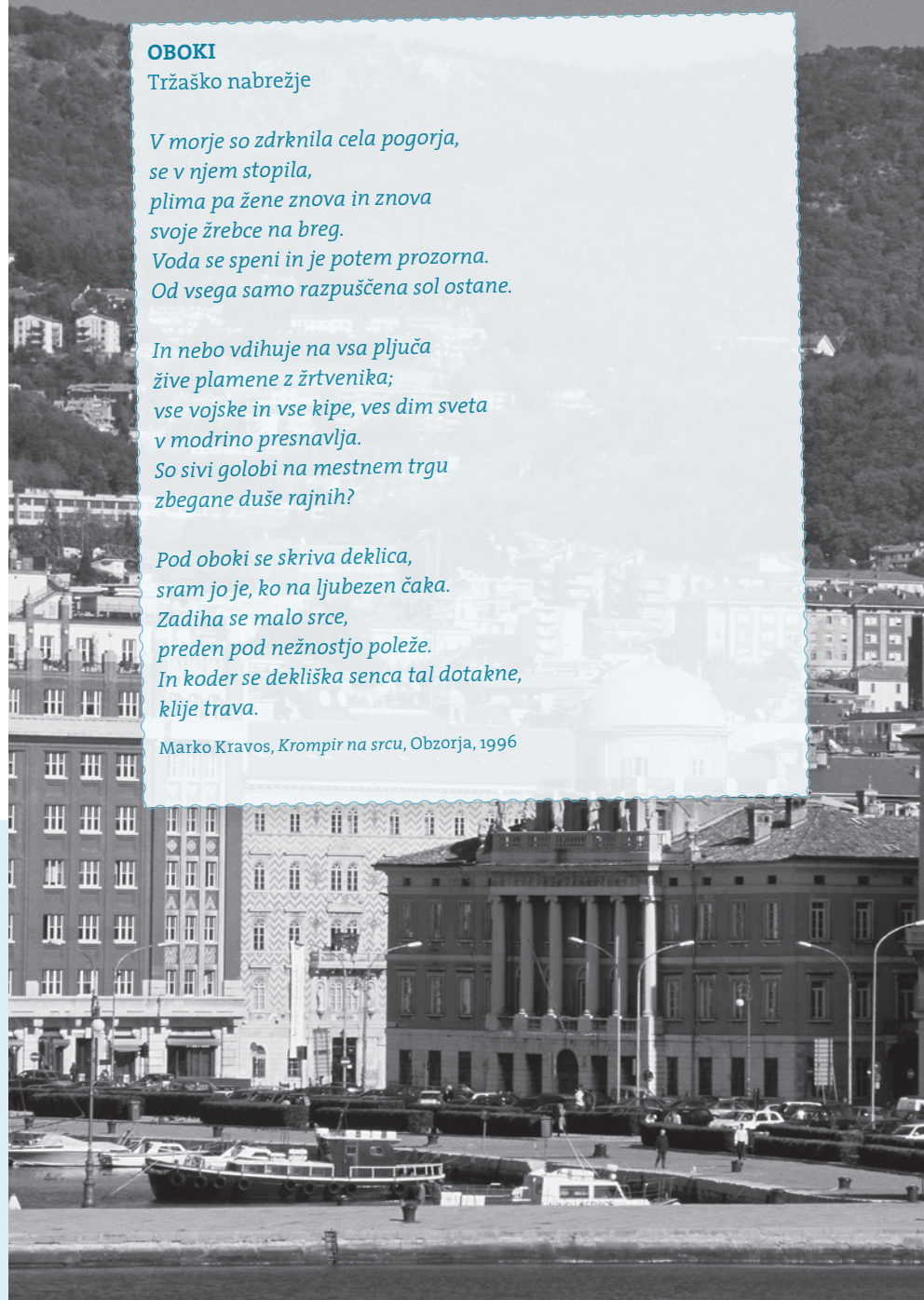
Tržaško nabrežje

*V morje so zdrknila cela pogorja,
se v njem stopila,
plima pa žene znova in znova
svoje žrebce na breg.
Voda se speni in je potem prozorna.
Od vsega samo razpuščena sol ostane.*

*In nebo vdihuje na vsa pljuča
žive plamene z žrtvenika;
vse vojske in vse kipe, ves dim sveta
v modrino presnavlja.
So sivi golobi na mestnem trgu
zbegane duše rajnih?*

*Pod oboki se skriva deklica,
sram jo je, ko na ljubezen čaka.
Zadiha se malo srce,
preden pod nežnostjo poleže.
In koder se dekliska senca tal dotakne,
klije trava.*

Marko Kravos, Krompir na srcu, Obzorja, 1996



9 Rusi most / Ponteroš (Piazza Ponterosso)

Ob kanalu se nahaja **Trg Ponterosso**, ki je bil v preteklosti med slovenskimi in hrvaškimi kupci poznan kot Ponterošo. Na tem trgu se je v preteklosti slišal skoraj izključno glas slovenskih branjev, tudi danes pa svoje proizvode prodajajo nekateri slovenski kmetovalci in cvetličarke.

Nahajamo se v Novem mestu, ki ga poznamo tudi z imenom **Te-rezijanska četrt**. Ta predel mesta je bil v povojnem času pravi magnet za **kupce iz držav nekdanje Jugoslavije**; v Trst so se največkrat pripeljali z organiziranimi avtobusi, da bi si nabavili oblačila, ki jih v domovini niso poznali.

■ Na tržnici je imel stojnico s svežim maslom tudi oče pisatelja Borisa Pahorja. Najbrž se tudi zaradi tega Rusi most redno pojavlja v njegovih delih.



V TRSTU PRODAJAJO KAVBOJKE

*Želje izobčenca
se zrcalijo
v svetovih
propalega ljudstva.
Kri tleskne v kamen,
puške streljajo v prazno
in dan je dan
z malo začetnico.*

V Trstu prodajajo kavbojke.

*Razmršeni prsti,
asfalt,
tisočero jebemti...
v praznino prostora.
Lesket stekla
se spreminja
v smeh smrti
in človek gine
v naročju morja.*

*V Trstu prodajajo kavbojke,
do onemoglosti kavbojke,
na drevesih visijo,
jadrajo z valom,
pljuskujejo v skalo,
kavbojke, kavbojke,
v Trstu prodajajo kavbojke!*

*In vse je noč,
ki se rojeva iz noči
nekega poznega časa,
neke preživele sodbe.*

Marij Čuk, Suho cvetje, Obzorja, 1982

10 Narodni dom

Po Ul. Roma gremo do Trga Vittorio Veneto, kjer stojita Poštna palača in sedež Pokrajine Trst (na pročelju slednje je tudi slovenski napis, ki so ga ob raznih polemikah postavili šele decembra 2009). Ob pokrajinski palači stoji mogočna stavba, ki jo tržaški Slovenci imenujejo **Narodni dom** (vhod iz Ul. Filzi 14). Danes ima v njem sedež Visoka šola modernih jezikov za tolmače in prevajalce Univerze v Trstu, v obdobju 1904–1920 pa je to bilo središče tržaških Slovencev in drugih Slovanov, ki so prebivali v mestu. **13. julija 1920** so ga fašistični skrajneži požgali, na kar spominjata tako tabli na pročelju kot v veži. V pritličnih prostorih stavbe se danes nahaja Oddelek za mlade bralce Narodne in študijske knjižnice.

• *Tržaški pisatelj Boris Pahor je požig Narodnega doma gledal kot še ne sedemletni deček. Dogodek se mu je neizbrisno vtisnil v spomin: opisal ga je v marsikaterem svojem delu in o njem spregovoril malodane ob vsakem srečanju z bralci.*

In nad ulico Commerciale ni bilo večera. Požar je bil nad strehami kakor od sonca, ki bi se raztapljalo in krvavelo v mraku. Openski tramvaj je stal, drevje v Ralijevev vrtu pa je bilo negibno v rdečem ozračju. In onadva sta tekla in se držala za roko in nad njima so letele po zraku iskre, ki so prihajale z Oberdankovega trga.

Kakor bratec in sestra, ki nimata doma, kakor sestra in bratec v Micini pravljici, ki ju je mačeha črtila in ju je hotel oče zapustiti. In nič nista vedela, kam tečeta, morebiti samo v smer, od koder plavajo iskre, ki so kakor kresnice.

Oberdankov trg je bil poln ljudi, ki so kričali v rdeči svetlobi. Okoli velike hiše pa so možje s črnimi srajcami plesali in vpili: »Viva! Viva!«



■ Narodni dom, kjer je danes Visoka šola za tolmače in prevajalce.

Tekali so sem in tja in kimali z glavami in vzklikali: »Eia, eia, eia!« In drugi so tedaj zakričali: »Alalà!«

In trobente gasilcev so takrat zatrobile skozi gneče, a je bila potem še večja zmešnjava, ker črni možje niso pustili avtomobilov, da bi prišli zraven. Obkolili so jih in plezali nanje in grabili gasilcem cevi iz rok.

»Eia, eia, eia – alalà!« so kričali in noreli in vse naokoli je bilo zmeraj več ljudi. Ves Trst je gledal visoko belo hišo, ki je imela zublje na vseh oknih. Plameni kakor ostri jeziki, kakor rdeče zastave.

In Evka se je tiščala k Branku, ker v veliki hiši so bile zraven zubljev tudi postave na oknih in ena je pravkar stopila na okno in hušknila mimo rdečega jezika, ki je oblizoval okno. In Evka se je stresla in tudi Branko se je tiščal k nji. »Eia, eia, eia – alalà!« so peli možje s črnimi fesi, a gasilci so vseeno razvijali dolge cevi in množica se je razmikala. In curki so brizgali visoko in so bili cvileči, peketajoči vodometi sredi škrlatnega večera. Črni možje pa so vpili in rajali kakor Indijanci, ki so privezali žrtev h kolu in zanetili pod njo ogenj. Rajali so z manganeli in s sekirami v rokah.

Tedaj je sekira presekala gasilcu cev in curek se je ustavil visoko v zraku kakor bezgov cvet, ki ga ogenj zlati. Potem je cvet padel in iz presekane cevi v gasilčevih rokah je vrela voda kakor iz žile kri.

Redarji so potiskali ljudi nazaj.

»Alo nazaj, alo nazaj,« so pravili.

Črni možje pa so še bolj plesali.

»Barabe,« je rekel mož v gneči.

Evka in Branko pa sta bila majhna in nista razumela, kaj so se menili ljudje. Vedela sta, da gori *Narodni dom* in da ni prav, da so ga hudobni fašisti zažgali, a nista vedela, zakaj so prišli vojaki iz vojašnice, na Oberdankovem trgu stojijo in gledajo. Saj, z zidka na ulici Romagna so jih večkrat opazovali, vojake, kakó preskakujejo jarke in plezajo po lesenem zidu; a zakaj so zdaj vsi prišli gledat, kakó žrejo plameni hišo, ki je takó lepa in visoka? Vse okoli fontane so, kjer po navadi kočijaži napajajo svoje konje, a zdaj ni kočij. In zakaj gasilci ne smejo gasiti? Zakaj vojaki mirno gledajo črne može, ki odrivajo gasilce, ko ti razpnejo platno in nekdo z okna pade nanj in potem visoko odskoči kakor Branko, ko se vrže na vzmeti mamine postelje?

Boris Pahor, *Grmada v pristanu*, Mladika, 2013

11 Trg Oberdan

Še nekaj korakov in smo na Trgu Oberdan. Od trga vam pogled seže do nekoliko oddaljene sodne palače na trgu **Foro Ulpiano**, mogočne stavbe, za katero stoji zapor **Coroneo**, kjer so bili za časa fašizma in nacizma zaprti in mučeni mnogi Slovenci. Tu sta se odvijala **prvi in drugi tržaški proces**, ki ju je vodilo posebno fašistično sodišče za zaščito države. Tam, kjer se danes nahajata sodišče in zapor, so nekoč stali vila, vinogradi in vrtovi ljubljanskega **škofa in protireformatorja Tomaža Hrena** (Thomas Chrön 1560–1630), ki je redno zahajal v Trst. Na vogalu med ulicama Carducci in Coroneo pa stoji mogočna palača, **Hiša Kalister**, v kateri je živela zelo premožna slovenska družina Kalistrov in Gorupov.

Nedaleč od Trga Oberdan se v Ul. Fabio Severo nahaja deželni sedež javne radiotelevizije **RAI**, iz katerega oddajajo tudi **slovenske radijske in televizijske sporede**. V bližnji Ul. San Francesco je tudi slovenska Narodna in študijska knjižnica.

Na trgu lahko sedete tudi na **belo-modri tramvaj**, ki povezuje mesto s kraško planoto. Že na naslednji postaji se vozilo ustavi, saj ga morajo pripeti ob poseben vagon, ki ga nato poriva po strmi vzpetini.

• *Openski tramvaj je imel rad tudi pesnik Srečko Kosovel, ki je pogosto zahajal v Trst.*

Kako lep je Trst, ako ga gledaš s spočitim, jasnim očesom, ako ga gledaš z neskajljeno tišino v duši, ako ga gledaš z neranjeno dušo.

Desetleten sem ga videl tako. Samo en dan sem ga gledal tako in slutil njegovo skrivnost. Med dehtečimi akacijami je vozil tramvaj, ki vozi od Opčin do Trsta, od obeliska do mesta, od vrha do globine. Kako čudno! Kolik prepad med Trstom in okolico! In vendar: kako naraven

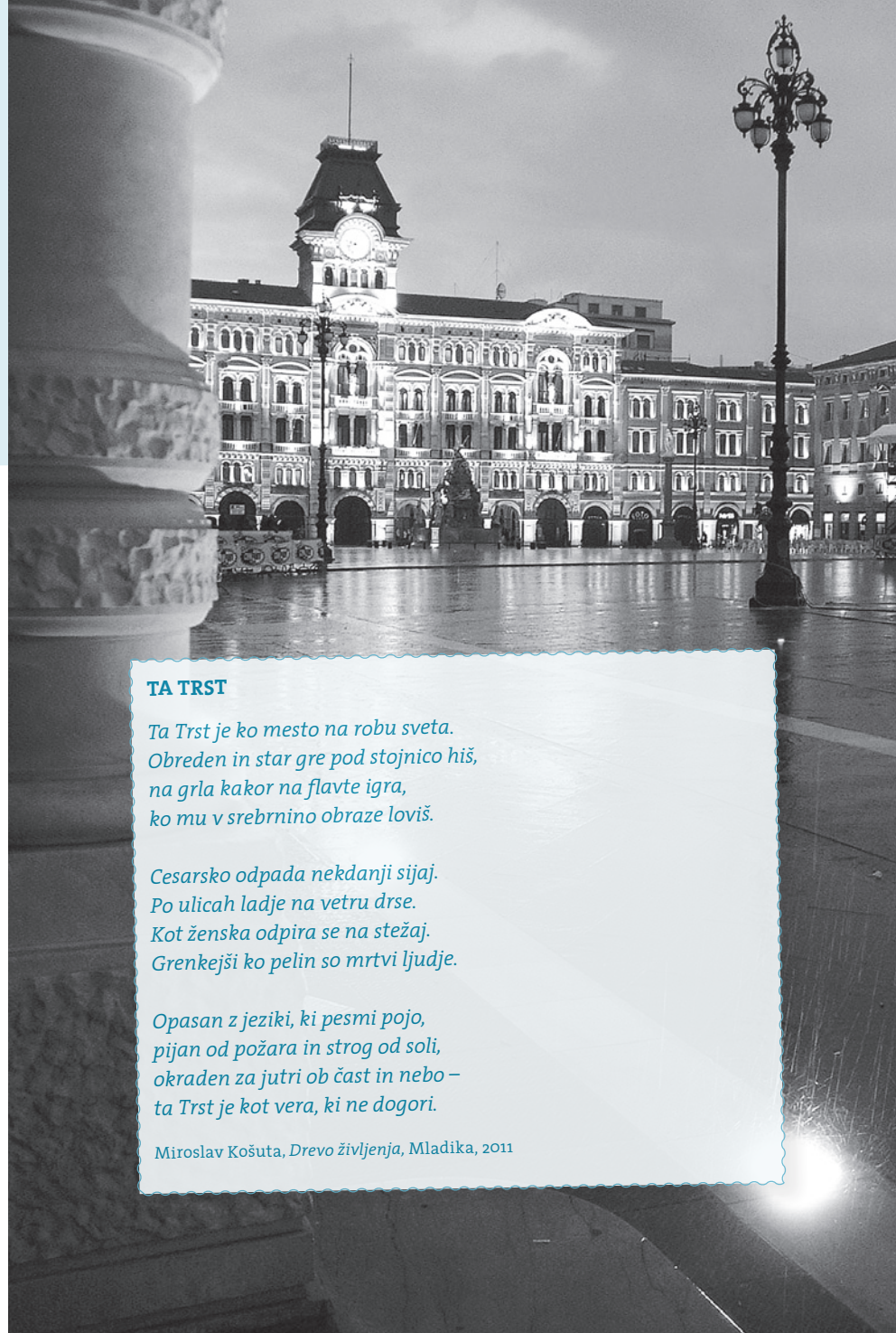


■ S tramvajem se lahko odpeljete do Opčin, med potjo pa vas bodi prevzeli zelo sugestivni razgledi mesta in Tržaškega zaliva.

prepad. Od obeliska vidiš Trst in morje; slika stoji pred očmi, samo slika, zastrta s pajčolanom tvorniškega dima. Morje vidiš, pa ne veš, kje se neha, ladje vidiš, pa ne veš, kam gredo; vse je slika, gledaš jo s hriba, negibno, tiho, zastrto. A da prideš v Trst med visoko strugo hiš: zvonjenje, kričanje, živahno razgovarjanje z okna na ulico, pogovor iz četrtih nadstropij, ki si stojte naproti, prodajalci jutranjih listov, avtomobili, kočije, visoke hiše, med ulicami se plazi trudno, belo sonce. Študente vidiš, uradnike, delavce, kmetice s Krasa; pred trgovinami stojte trgovci, pred brivnicami zaspani brivci, pred krčmami krčmarji.

Življenje, živo, živahno, pozvanjajoče, veselo – veselo? Mogoče tudi veselo. Mogoče se zaradi tega spomnim najraje vožnje s tramvajem od Opčin v Trst. Med zelenimi akacijami se pokaže sinje morje, veter zapiha ob tramvaju, tih pogovor čuješ, molčiš. A čim globlje se spušča tramvaj, tem bolj čutiš, kako so hiše poševne in kako si ti pokončen. Naposled se ti zdi, da se prekucneš na glavo, pa prideš v mesto. Tramvajski zvonec resno zazvoni z globokim svečanim glasom. Slika, ki si jo videl s hriba, oživi; kar si objel z enim pogledom, oživi v tisočernih zvokih, med temi zvoki se sprehajaš ti.

Srečko Kosovel, *Iz albuma, Zbrano delo*, 2. knjiga, DZS, 1974



TA TRST

*Ta Trst je ko mesto na robu sveta.
Obreden in star gre pod stojnico hiš,
na grla kakor na flavte igra,
ko mu v srebrnino obraze loviš.*

*Cesarsko odpada nekdANJI sijaj.
Po ulicah ladje na vetru drse.
Kot ženska odpira se na stežaj.
Grenkejši ko pelin so mrtvi ljudje.*

*Opasan z jeziki, ki pesmi pojo,
pijan od požara in strog od soli,
okraden za jutri ob čast in nebo –
ta Trst je kot vera, ki ne dogori.*

Miroslav Košuta, *Drevo življenja*, Mladika, 2011

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in študijska knjižnica, Trst

821.163.6(450.361Trst)(036)
821.163.6(450.361Trst)-82

ARTSPREHOD : literarne sledi Slovencev v Trstu / [uredil
Mitja Tretjak ; literarna besedila sta izbrala in uredila
Ksenija Majovski in Martin Lissiach ; fotografije Damjan
Balbi ... et al.]. - Trst : Založništvo tržaškega tiska, 2014

ISBN 978-88-7174-170-3

1. Tretjak, Mitja

7409388